

KONZERVATIVIZMUS ÉS POSZTMODERN

OCSKAY GYULA

Két olyan fogalom körbejárására vállalkoztam előadásom során, melyek gyakorlatilag definiálhatatlanok. Ez a két fogalom ráadásul valójában három, hiszen a *poszt-modern* magában foglalja valamiképpen a *modern*-t is. És (mint ez a dolgozat végére szándékaim szerint kiderül) éppen a modernség (vagy inkább egyfajta modernség) biztosítja a két, a címben megjelölt fogalom, eszmerendszer (?) közötti kapcsolatot.

MI A KONZERVATIVIZMUS?

A konzervativizmus definiálását számos probléma akadályozza. Korlátozó tényezőként kell megemlítenünk először is a tér-idő viszonyokat és a kontextust. Hiszen nem mindegy, hogy 1848-ban vagy 2000-ben beszélünk konzervatív gondolkodókról, és ugyanilyen distinkciókat kell tennünk attól függően is, hogy mely ország esetében használjuk e megjelölést. Nem ugyanaz az amerikai republikánusok és a romániai néppárt politikai hitvallása. Ezt ráadásul árnyalja a „konzervatív” jelző logikai aspektusa: a fennállóhoz kapcsolódó affirmatív beállítódása. Ebben az értelemben 1989-ben Közép-Európában a kommunista utódpartok számítottak konzervatívoknak, amennyiben az előző rezsim fennmaradásában (konzerválásában) voltak érdekeltek. El kell tehát különíteni a fogalom logikai és tartalmi értelmét is.

Végül említsük meg bevezetésként az attitűd korlátozó erejét is. Michael Oakeshott, akit a XX. század legkiemelkedőbb

konzervatív gondolkodói közt tartunk számon, deklaráltan elutasított mindenféle együttműködést a század egyik legsikeresebb konzervatív politikusával, Margaret Thatcherrel. Friedrich August von Hayek egy egész apologetikus hangvételű tanulmányt szentelt a konzervativizmustól történő elhatárolódásának [HAYEK, 1992], de hiába: az újkonzervatív teoretikusok atyjuként és mesterükként tisztelik a jeles osztrák származású Nobel-díjas közgazdászt¹. És hogy méltán teszik, arra épp az idézett tanulmány is szolgáltat elegendő okot. Abban tudniillik Hayek Edmund Burke követőjeként identifikálja magát. Burke-öt pedig a politikai filozófiai szakirodalom csak mint „a konzervativizmus atyjá”-t emlegeti. Burke ugyanakkor soha nem nevezte magát konzervatívnak (old-whig volt). A jelzőt elsőként két olyan francia szerző aggatta magára, akikkel Burke valószínűleg soha nem lépett volna közös platformra. A *Le Conservateur* (1818-ban indult) című lap egyik szerkesztője az a Louis de Bonald volt, aki a Bourbon-restauráció idején többek között a szentségtörési törvényt alkotta meg. Burke ezzel szemben határozottan állt ki a vallások és a vallási hiedelmek védelmében.

S hogy tegyük teljessé a káoszt, említsünk meg egy minden eddiginél súlyosabb érvet. A fogalmi tisztázatlanság, tisztázhatatlanság, az adott horizonton belüli feszültségek minden nagy politikai ideológiai rendszert jellemeznek. A konzervativizmus azonban egy további meghatározó sajátosságával is

kiválik a többi közül: az ide sorolt szerzők nem kedvelik a teoretizálást, kerülik a rendszeralkotást. Ezzel szemben igen kiváló literátorokat találunk a konzervatív táborban, mint amilyen Coleridge, Carlyle, Eliot, Chateaubriand vagy az indiánregényeiről ismert Cooper. Élvezetes írások sorát olvashatjuk tőlük, rendszeralkotó fegyelem nélkül. Próbaképpen készítsen bárki tartalomjegyzéket Burke főművéhez, a *Töprengések*-hez! [BURKE, 1990:401]

Mindezeket látva joggal merülhet fel a kérdés: használható-e egyáltalán valamire a konzervatív jelző? Léteznek-e konzervatív gondolkodók? És politikusok? Létezik-e valamiféle közös konzervatív hitvallás? Állítható-e bármi is pozitív módon a konzervativizmusról?

Nos, azt mindenképpen meg kell állapítani, hogy mindaz, amit a dolgozat elején említettünk, nem a merő véletlen műve.

A konzervativizmust reaktív (vagy másként pozicionális) politikai-ideológiai irányzatnak tartjuk: mindig a radikális-liberális vagy forradalmi oldalról érkező kihívásokra igyekszik választ adni, ezekre reagál. Elméletellenessége elválaszthatatlan a liberális racionalizmussal szembeni gyanakvásától. „Fonák dolog volna rendszeres és kimunkált elmélet után kutatni olyan írásokban, melyeknek egyik folytonosan visszatérő témája az elméleti konstrukciók végzetes elégtelensége az emberi viszonyok területén” – írja az irányzat egyik legismertebb elemzője, Anthony Quinton. [QUINTON, 1995:14] Ez az antiracionalista beállítódás végighúzódik a konzervativizmus egész történetén. Burke, idézett művében „politikai metafizikáról” [BURKE, 1990:146] beszél, és védelmébe veszi az előítéleteket – a descartes-i „üdvözítő” módszerrel szemben: „[...] ahelyett, hogy

sutba dobnánk minden régi előítéletünket, nagyon is becsben tartjuk őket”. [BURKE, 1990:179] „Nem merjük hagyni, hogy az emberek pusztán saját egyéni szellemi állományukra hagyatkozva éljenek és tevékenykedjenek; mivel az a gyanúnk, hogy ez az állomány minden emberben túlságosan csekély, s hogy az egyes ember jobban teszi, ha igénybe veszi a nemzetek és az idők általános tőkét s bankját. [...] Az előítélet veszedelem esetén könnyen alkalmazható; a szellemet előzetesen a bölcsesség és az erény egyenes pályájára vezérli, s nem engedi, hogy a döntés pillanatában az ember habozzon, kételkedő, tanácstalan vagy határozatlan legyen. Az előítélet az ember erényét szokásává teszi, s nem összefüggéstelen cselekedetek sorozatává. Az igaz előítéleten keresztül az ember kötelessége jellemének részévé válik.” [BURKE, 1990:179]

*Nos, ezzel az attitűddel
vívta ki a brit
konzervatívok John Stuart
Mill szarkasztikus
megjegyzését: „the stupid
party”. A történelem mintha
mégis ezt a „hülyeséget”
látszana igazolni.*

Azért időztem hosszabban a jeles brit szerzőnél, mert a fenti részletből a konzervatív típusú gondolkodás lényegére tapinthatunk rá: ez egyfajta gyanakvást jelent a racionális konstrukciókkal szemben, és egyben a

tapasztalatra, ezáltal a tradíció nehézkedési erejére történő ráhagyatkozást (ebből a szempontból nem is olyan egyszerű a konzervativizmus logikai és tartalmi-ideológiai elkülönítése). „[...] a racionalizmus politikája a politikailag tapasztalatlanok politikája” – írja Oakeshott közel kétszáz évvel később. [OAKESHOTT, 2001:141] S hogy miért is téveszt célt szükségszerűen minden racionalista újtó a politikában? „A racionalista értelem egy kalkulációs képesség, amelynek birtokában az emberek egy dologra következtetnek a másiktól, és feltalálják az olyan adott célok elérésére alkalmas eszközöket, amelyeket az értelem nem kérdőjelez meg; egy olyan képesség,

amelynek birtokában fel lehet tární egy gépnek vélt világot.” [OAKESHOTT, 2001:136, 24n]

A konzervatív gondolkodók ezzel szemben, éppen a tradíció nehézkedésére hivatkozva, az emberi világot organikus felépültnek tudják, amelyet nem lehet erőszakkal sémákba gyömöszölni; amelyet persze nyesegetni lehet, de ha kockára vágjuk, eredeti lényegétől fosztjuk meg. Ezért mutatnak különösen nagy vonzódást a konzervatívok a történelem által felhalmozott tudás iránt, és vallják a közös kulturális, szellemi örökség, a kollektív bölcsesség elsődlegességét minden radikális újítással, szellemi forradalommal szemben.

Kontler László a brit konzervativizmus gyökereit feltáró összefoglaló munkájának előszavában Albert O. Hirschman tipológiáját idézi, amely szerint a reakciós retorika az újítást mindig túlságosan kockázatosnak tartja (*jeopardy*), és úgy véli, hogy a fennálló rend megváltoztatására irányuló szándék nemigen érheti el célját, hatástalan marad (*futility*), de ha mégis eredményes, akkor ez az eredmény a kiinduló helyzetnél rosszabb lesz (*perversity*). [KONTLER, 1997:24]

Ezt látva nem meglepő, hogy a konzervatívok kiállnak a magántulajdon mellett, és általában elutasítják a szociális állam ideológiáját. Akadnak olyan újkonzervatív szerzők, akik még az adóztatást is a kényszermunka egyik formájának tartják. [NOZICK, 1998:156] Ha valaki meg szolgálta az adott vagyontárgyat, nem szabad elvenni tőle (ebben rejlik a konzervativizmus legtöbb irányzatának antiegalitárius vonása).

És ugyanezért nyilatkoznak pozitívan a konzervatívok a vallás társadalmi hatásáról. Jóllehet, az, hogy valaki konzervatív, egyáltalán nem jelenti, hogy rendszeresen templomba jár az illető (létezik a konzervativizmusnak szekuláris tradíciója is²), de a vallás normalizáló és tradícióközvetítő szerepét a nem hívő konzervatívok is elismerik. Ha az örökké bűnre hajlamos állampolgárok félik a túlvilági igazságszolgáltatót, az evilági

törvényeket is inkább betartják – vélik. Így egészül ki a konzervativizmus intellektuális relativizmusa egyfajta etikai relativizmussal.

A tradicionalizmusnak és az egyetemes érvényű rendszerekkel szembeni kritikai attitűdnek van egy további következménye is, s ez a következmény mondanivalóm szempontjából kardinális jelentőségű.

A (pre-)konzervatív és (pre-)liberális eszmék egyik legkorábbi ütközetét Burke Lord Hastingszel az indiai politikai berendezkedés megváltoztathatóságáról vívta. Burke azzal érvelt, hogy ha Indiát Nagy-Britannia gyarmataként meg kívánják őrizni, akkor nem szabad az ottani viszonyokat bolygatni, főként nem a szokásokat, mivel ez ellenérzéseket szül a britekkel szemben, ami egyenesen vezethet az elszakadási törekvések megerősödéséhez. A pragmatikus érvelés mögött természetesen ott húzódik a konzervatív ideológiai meggyőződés: ha a tradíció szent, akkor minden kulturális hagyománynak önértéke van, ha úgy tetszik a tradíciónak nincs kalkulatív értéke, ahhoz hasonlóan, ahogy a szubsztantív szabadságelméletekben a szabadságnak nincs. Az említett intellektuális relativizmus ezért elválaszthatatlan a kulturális-politikai relativizmustól.

Nem léteznek univerzálisan érvényes megoldások: ha valami önmagától nem alakul ki, erőszak hatására sem fog létrejönni. Egy adott kultúra minden intézménye organikus fejlődés eredménye: nem maradt volna fenn, ha nem volna funkciója a közösség életben maradásában (ezt a nézetet hívjuk történelmi utilitarizmusnak). Vagyis: a muzulmán nők sorsán nincs joga egy amerikai javítani, ha mégis megteszi, nagyobb kárt okoz, mint hasznot.³ Nos, ezzel az attitűddel vívták ki a brit konzervatívok John Stuart Mill szarkasztikus megjegyzését: „the stupid party”. [idézi: KIRK, 1995:3] A történelem mintha mégis ezt a „hülyeséget” látszana igazolni.

MI A MODERNSÉG?

Látható, a konzervativizmus bemutatása csak komoly zárójelezésekkel végezhető el – ha valamiféle foglalata adható is „tanainak”. De akkor sem járunk jobban, ha a posztmodern definíciójára vállalkozunk. Első megközelítésben valami olyasmit jelent a fogalom, hogy „modern utáni” (és lehet, hogy ennél többet nem is, de erről később). Ez viszont azt teszi szükségessé, hogy a „modern” fogalmát határozzuk meg elsőként. Nem mintha ez könnyebb feladat volna.

A *modern* melléknévként 'mai'-t, 'divatos'-t, 'korszerű'-t jelent, s így konkrét kortól független jelenségként ragadható meg. Maga a fogalom (*modernitas*) az V. századból származik, amikor a keresztény világnak az antikvitáshoz képest megnyilvánuló újszerűségét kívánták kifejezni használói. Ettől kezdve mindenki modern, aki a múlttal szemben definiálja saját identitását. „'Modernnek' tudta magát az ember Nagy Károly idejében, a 12. században és a felvilágosodás korában egyaránt – tehát mindig, amikor az antikvitáshoz fűződő megújított viszony eredményeképpen – egy új korszak tudata alakult ki Európában.” [HABERMAS, 1994:260] A XXI. század felől visszatekintve hajlamosak vagyunk a modernitást a reneszánsz vagy a felvilágosodás korszakához kapcsolni. Ez az interpretáció azonban feltételezi a fogalom eredeti jelentésének megváltoztatását is. Ez az átalakulás a régiek és modernek XVIII. század eleji vitájától dokumentálható. Ekkor „a modernek pártja [...] a perfekció arisztotelészi fogalmát azonosítja a haladás fogalmával, ahogyan ezt számára a modern természettudomány sugallja.” [HABERMAS, 1998:12]

A modernség tehát ettől kezdve összefonódik a haladás eszméjével, megalapozásul pedig a modern természettudományokra hivatkozik. De hogy mit is jelent a modern természettudomány, újabb definíciós problémákat idéz elő. Mitől is modern ez a természettudomány? Talán mert szekuláris, empirista. Utóbbi azonban

valamilyen mértékben mindig is jellemezte a tudományosnak tekinthető gondolkodást. A szekularizáció meghatározásának igénye pedig valóságos dzsungelbe csalogat bennünket.⁴

Azt viszont valóban nehéz volna tagadni, hogy a modernség tudata az elmúlt évszázadok során szorosán összefonódott a haladáseszmével, egyfajta perfekcionista, optimista világlátással.⁵ Azzal az érzéssel, hogy a „mi korunk” valamiféleképpen kiválóbb az előző korszakoknál, s hogy ez a folyamat a jövőben is (akár végeláthatatlanul, akár egy földi paradicsom eljövetelével végesen) folytatódni fog.

Heller Ágnes, a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában a modernség dinamikáját úgy határozta meg, „mint egy adott társadalmi világrend értékeinek, illetve azok érvényességének intézményesített tagadását” [HELLER, 2002], s ezzel egyfajta attitűddé tágította a fogalmat. (Az első modern embernek ezért is nevezi Szókratészt.) Ezen attitűd és a modernség korszakának összekapcsolása szerinte elválaszthatatlan az egyetemes haladásként értelmezett Történelem (mint „nagy elbeszélés”) gondolatának megjelenésétől. Hiszen az egyetemes haladás eszméje egyben a múltba futó jelen folyamatos (intézményesített) tagadása.

A modernitás ebben a megközelítésben megköveteli a történelmi tudat kialakulását, az emberi létezés újszerű tematizálódását, amit John Lukacs a történelemtudomány önállósodásával hoz összefüggésbe. Míg a történelmet a XVIII. század közepéig a szépirodalom részeként tartották számon⁶, és a történetírók műveit a retorika tárgy keretében használták szemléltetésként, addig a XIX. század végére önálló iskolai tantárggyá vált, azóta széles tömegek identitását határozza meg a történetiség tudata.⁷

Reinhart Koselleck a folyamatot a történelem temporalizációjaként írja le. [KOSELLECK, 2003:19] Nem arról van tehát szó, hogy korábban nem születtek történelmi munkák, vagy hogy azok szerzői ne lettek

volna tudatában a történeti idő múlásának. A heideggeri fogalom [HEIDEGGER, 1989:115-121] alkalmazásával Koselleck arra az egzisztenciális viszonyra akar utalni, amely a modern kori embert (véges, időbeli létezésénél fogva) a múlt emlékeihez köti.⁸ A történelem a XIX. századtól kezdve nem egy tabló, amelyen kiváló vagy hitvány emberek alakjait idézhetjük fel, hanem saját egyszerű és megismételhetetlen létezésünk szerves része. „Az additív történetírásnak, amely a sorrendre bekövetkező újdonságokat eseményről eseményre feljegyzi, egyfajta statikus időtapasztalat felel meg. A humanizmus óta minden történet időfüggetlenül példaszerűnek számít, ami elsősorban annak vetett gátat, hogy a saját időben bárki valami sajátosan újat keressen és dolgozzon ki.” [KOSELLECK, 2003:360] „A XVIII. század második felétől kezdve megszorodnak azok a jelek, amelyek egy emfatikus értelemben vett új idő fogalmára utalnak. Az idő most már nem csak minden történet lezajlásának formája, hanem maga is történeti minőséget nyer. A történelem ezentúl nem egyszerűen az időben pereg, hanem egyenesen általa. Az idő így magának a történelemnek az egyik erejévé dinamizálódik.” [KOSELLECK, 2003:369] A gesták egyetemes történelemmé állnak össze, a korábban szétszórt narratívumokból egységes nagy elbeszélés kovácsolódik.

Az önálló történettudomány, valamint a haladáseszme kialakulása hívta életre a prognóziskészítés műfaját, mely a XVIII-XX. században megszülető történet-filozófiai munkák kedvelt fejezetévé vált. A prognózis (mint arra szintén Koselleck hívja fel a figyelmet) nem prófécia. Utóbbi Isten akaratának bekövetkeztét vetíti előre, előbbi az aktív emberi akaratra bízva a világ sorsát. „Míg a prófécia túllép a kalkulálható tapasztalatok horizontján, a politikai prognózis tudatosan beleágyazódik a politikai szituációba. Olyannyira beleágyazódik, hogy prognózist készíteni annyi, mint egy adott helyzeten változtatni.” [KOSELLECK, 2003:32] Abból a gondolatból tehát,

amely az egész emberi nem egységes haladását véli felfedezni a történelmi események kusza sokszínűsége mögött, egyenesen levezethető a modern ember aktivizmusa, amellyel e történelmi haladást sietteti. Ha a jobb világ előre látható, miért ne teremthetnénk meg? E felszólításként értelmezhető kérdésben nem nehéz felismernünk Robespierre erényfanatizmusát, Marx 11. Feuerbach-tézisét vagy a fin de siècle lázas erőszakkulturáját.

Nem véletlen, hogy a XX. század végének embere számára az egyetemes történelem eszméje együtt diszkreditálódott a kizárólagosságot hirdető politikai ideológiákkal. A posztmodernnek nevezett gondolkodási irányzat nagy elbeszélésekkel szembeni gyanakvásának okai között meghatározó tényezőként jelenik meg az individuumot beolvasztó átfogó politikai rezsim tapasztalata.

Míg tehát a modernség (a közvélekedés szerint) egy optimista, perfekcionista, holista⁹ korszaka a nyugati civilizáció történetének, addig a posztmodern – éppen a modernitás látványos kudarcainak ismeretében – egy szkeptikus, relativista álláspontot foglal el. De tényleg így van-e?

MI A POSZTMODERN?

A posztmodern megközelítéséhez bevett fogás Lyotard 1979-es tanulmányát citálni, jöllehet a jeles francia szerző viszonylag későn kapcsolódott bele a témáról folyó diskurzusba. Ben Dorfman egy tanulmányában összefoglalja a fogalom történetét [DORFMAN, 2002], és Perry Andersonra hivatkozva azt állítja, hogy az első említés az 1870-es évekre datálható. Ekkor egy Chapman nevű brit művész a modernizmussal szembeállítva használta, Turnert idézve példaként.

A XX. század első felében több szövegben is rábukkanhatunk különböző jelentéssel. Dorfman meggyőződése szerint Lyotard-t egy amerikai irodalomprofesszor, Ihab Hassan ihlette meg, aki a posztmodernt mint

a dolgok és egyének eltérőségét (*dissimilarity*) határozta meg.

Azok a fogalmak, amelyeket Lyotard használ, valójában „közszájon” forogtak az 1960-as évek elejétől kezdve. A hivatkozási pont mégis ő lett. Mi is hozzá fordulunk: „a 'posztmodern' a nagy elbeszélésekkel szembeni bizalmatlanságként határozom meg. [...] Az elbeszélő funkció elveszti működtetőit: a nagy hőst, a nagy veszélyeket, a nagy utazásokat és a nagy célt.” [LYOTARD, 1993:20-1]

A modernitás éppúgy létrehozta a maga nagy „legitimáló” elbeszéléseit (pl. a modern tudományosságról), mint a korábbi korszakok. A posztmodern ezzel szemben nem szenved a legitimációs kényszertől, nem holista. Ezért nem lehet igazából posztmodern-izmusról vagy posztmodernitásról beszélni, mivel ezekben a fogalmakban még megtalálható az átfogó rendszer mozzanata. Ebből a szemszögből a posztmodern semmi más, mint 'modern utáni'. Minden további specifikáció univerzalizál.

Lyotard a kései Wittgenstein nyomán különféle nyelvjátékokról beszél, amelyek csak „mozaikszerűen hoznak létre intézményeket”. [LYOTARD, 1993:21] S mint Foucault, a lokalitások autonómiáját vallja az átfogó modellekkel szemben. A társadalmilag és politikailag legitimált tudományos tudással szemben a narratív tudás oldalára áll. Ez a fajta tudás más tudásformákkal ellentétben „megengedi önmagán belül a nyelvjátékok pluralitását” [LYOTARD, 1993:40], nem kinyilatkoztató, hanem toleráns. Az ebben a narrativitásban megnyilvánuló diszkontinuitás ellentétes a modernitásnak az egyetemes történelemről megfogalmazott nagy elbeszéléssel.

Még egy olyan meggyőződéses liberális, mint amilyen Rorty is, húzódozik attól, hogy univerzalizálja saját meggyőződését. Sőt, olyan meglepő állításokra ragadtatja magát, amelyeket a konzervatívok évszázadok óta vallanak: „az egyén csoportjának a gyakorlatát és az intézményeit morálisan nem filozófiai metanarratívák, hanem jórészt történelmi elbeszélések igazolják”. [RORTY, 1993b:180] „Az egyén inkább az erkölcshez, mint az okossághoz fordul, mikor ehhez a másokét átfedő, közös én-részéhez folyamodik, azon hitekhez, vágyakhoz és érzelmekhez, melyek lehetővé teszik számára, hogy kimondja: 'Mi ezt a dolgot nem tesszük meg!'" [RORTY, 1993b:180-1] Mintha Burke-öt

hallanánk, amint az előítéleteit védelmezi a politikai metafizikával szemben.

És valóban: az az óvatosság jelenik itt meg, amely a konzervativizmus sajátja kialakulása óta: egyfajta gyanakvás a racionalista konstrukciókkal, az átfogó elméletekkel szemben. Nem

ellenségesség, csak szkepszis. Talán nem véletlen, hogy Habermas, a modernitással szembeni három kihívást elemezve egy-egy konzervatív eszmei áramlathoz sorolja be a kritikusokat, köztük olyan egyértelműen baloldali gondolkodókat is, mint Foucault vagy Bataille [HABERMAS, 1994:279-81]¹⁰. Mindez azonban teljesen új megvilágításba helyezi a konzervativizmust, a posztmodern és a modernitást is.

Széles körben elterjedt az a hiedelem, hogy a természettudományos haladás, az optimizmus évszázadai után egy szkeptikus kor köszöntött ránk, a História széthullott kicsi elbeszélésekre, elbeszéléstörödékekre, és minden megkérdőjeleződött, ami aufklérista világunk (és azon keresztül antik-keresztény kultúránk) kereteit jelölte ki. Ebben állna a posztmodern újdonsága.

***Meggyőződésem szerint a
posztmodern nem más, mint
ennek a konzervatív
felvilágosodásnak a
természettudományok XIX.
század végi, XX. század eleji
váltsága, valamint a két nagy
világégés által aktualizált
változata.***

Valójában létezik a modernitásnak egy szkeptikus ága is. Descartes-tal szemben ott áll Pascal, Voltaire-rel szemben Rousseau és Hume, Kant elszánt vitapartnere volt Herder, aki szerint egyazon időben megszámlálhatatlanul sok idő létezhet, és aki talán elsőként állt ki az Európa-központú történetírással szemben, a kultúrák egyenértékűsége mellett. Mikor diadalútjára indul a perfekcionista pozitívizmus, új reneszánszához érkezik a hermeneutika. Marx-nak Burckhardt a kortársa. Egyikük radikalizálja Hegelt, másikat karikatúrát rajzol róla. Egyikük elkötelezett híve a történelmi fejlődés gondolatának, másikat szerint a történelemben csak az emberi szenvedés állandó, más folyamatosság nem létezik, nemhogy haladás. Szinte egy időben kezd neki Wittgenstein a Tractatusnak és Spengler a Nyugat alkonyának.

Ahol a történettudomány (és ezáltal az egyetemes történelem eszméje¹¹) megszületik, ti. Göttingenben, onnan csirázik ki a történeti iskola: a német historizmus, majd a XX. századi historicizmus szülőatyja. Az eszmei gyökerek a konzervatív irányultságú skót felvilágosodáshoz vezetnek – a közvetítő furcsa módon az alapító, II. György Ágost.

Az a modern történelmi tudat, amely a XIX. század végére általánossá válik Európában, sokat köszönhet azoknak a megalapozást elvégző skót és német gondolkodóknak, akik (mint pl. Johann Stephan Pütter) a fejlődést nem forradalmi változásnak tartják, hanem a változó

körülményekhez történő fokozatos alkalmazkodásnak, a társadalmi viszonyokat organikusan kifejlődöttnek tekintik, amelyekhez nem közelíthetünk általános kérdések tanulmányozásán keresztül. [KONTLER, 1992:903] Ezek a szerzők a kulturális relativizmus képviselőiként elismerik más „diskurzusok” önértékét, egyfajta toleráns pluralizmus jellemzi munkásságukat.

Meggyőződésem szerint a posztmodern nem más, mint ennek a konzervatív felvilágosodásnak a természettudományok XIX. század végi, XX. század eleji válsága, valamint a két nagy világégés által aktualizált változata. Amíg élt a korlátlan fejlődés hite, a felvilágosodás optimista irányvonala háttérbe szorította a szkeptikust. Amikor aztán ez a hit megrendült, az eddig mellőzött irányzat került előtérbe.

De ha komolyabban a jelenségek mögé tekintenénk (amire ez a tanulmány kereteinél fogva végképp nem vállalkozhat), azt látnánk, hogy a *via antiqua* és a *via moderna* vitája nem újkori találmány. Valószínűnek látszik, hogy a nyugati civilizáció embere kétféleképpen tudja az őt körülvevő világot értelmezni: vagy holista-monista, vagy szkeptikus-pluralista módon. Ha ez igaz, akkor Európa eszmetörténete megírható e két egymást folyton felváltó gondolkodói modell, illetve a két modell gondolkodóinak vetélkedéseként.

S ha ez így van, akkor mostanában az kalkulál helyesen, aki a monizmusra fogad, és kiáll a *stupid party* zászlaja alól.

JEGYZETEK

¹ Vö. ezzel kapcsolatban Nick Bosanquet összefoglaló tanulmányát [BOSANQUET, 1996]

² Ld. ezzel kapcsolatban Quinton idézett munkáját! [QUINTON, 1995]

³ Feltűnő itt a különbség a konzervatív-újkonzervatív és az ún. neokonzervatív meggyőződés irányja között.

⁴ NB! Véleményem szerint a szekularizáció a XII. századra befejeződött, azóta csak extenzív korszakát éljük. A folyamat valójában a wormszi konkordátummal és a század második felében elterjedő spirituális mozgalmakkal minőségileg véget ért. A világ varázstalanítása ezzel szemben még mindig „befejezetlen program”.

⁵ John Lukacs az *Egy nagy korszak végén* című írásában kísérletet tesz egyfajta modernitásleltár összeállítására. [LUKACS, 2005: 19-45] Ennek a felsorolásnak is központi eleme az újkor-eszme.

⁶ Még Voltaire is így vélte (aki nem melleleg a történelemfilozófia – *la philosophie de l'histoire* – fogalmának megalkotója): „L’histoire est la partie des belles-lettres...” [idézi LUKACS, 2004: 52]

⁷ Itt – terjedelmi okokból – ezzel a sommás kijelentéssel kell összegezmem egy rendkívül összetett, tudományelméletileg is igen problematikus folyamatot. Bővebb kifejtését a témának ld. John Lukacs *A történelmi tudat* című munkája [LUKACS, 2004: 43–59], valamint (a témához kapcsolódó igen széles bibliográfiával) Gérard Noiriel *A történetírás „válsága”*. *Elméletek, irányzatok és viták a történelemről tudományvá válsától napjainkig* című műve [Noiriel, 2001]. Egy-egy mondatot itt lábjegyzetben mégis idéznék mindkét szerzőtől, annak érzékeltetésére, hogy mennyire nem magától értetődő mindaz, amit a moderniségről gondolunk. „A tankötelezettség rohamos terjedése a nyugati világban körülbelül a XIX. század közepe óta milliókhoz juttatott el mindenféle történelmi ismereteket – különösen attól kezdve, hogy a történelmet végre az oktatás szinte minden szintjén önálló tárgyként tanították (ez is csak nagyjából 1860 után következett be, jóval később, mint hinnénk).” [LUKACS, 2004:54] „A harmadik köztársaság koráig [1871-ig; O.GY.] tehát a történettudomány a filozófia és az irodalom alárendelt diszciplínája volt az egyetemi világban.” [Noiriel, 2001:241]

⁸ Vö. ehhez a historicitás (Geschichtlichkeit) heideggeri analízisét. [Noiriel, 2001: 600–634]

⁹ Rorty idevágó elemzésében „univerzalisztikus”-nak mondja. [RORTY, 1993a: 152]

¹⁰ Újabb adalék a konzervativizmus alapvetően logikai jellegével kapcsolatban.

¹¹ S persze a segédtudományok sora.

IRODALOM

- BOSANQUET, Nick 1996: 'Az új jobboldal'. In: BUJALOS István és NYILAS Mihály (vál. és szerk.): *Az új jobboldal és a jóléti állam*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, 177–205. o.
- BURKE, Edmund 1990: *Töprengések a francia forradalomról*. Budapest: Atlantisz
- DORFMAN, Ben 2002: *Postmodernism, Knowledge and J-F Lyotard*. In: http://www.impact.aau.dk/articles/postmodernism_knowledge_lyotard.pdf (letöltve 2008.dec.22-én)
- HABERMAS, Jürgen 1994: 'A modernség: befejezetlen program'. In *Válogatott írások*. Budapest: Atlantisz
- HABERMAS, Jürgen 1998, Jürgen: *Filozófiai diskurzus a moderniségről. Tizenkét előadás*. Hn: Helikon
- HAYEK, F. A. 1992: 'Miért nem vagyok konzervatív?' In: LUDASSY Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai I-II*. Budapest: Atlantisz. II. kötet 149–171. o.
- HEIDEGGER, Martin 1989: *Lét és idő*. Budapest: Gondolat
- HELLER Ágnes 2004: *Mi a modernség?* In: <http://www.mindentudas.hu/heller/20040202heller1.html> (letöltve 2008.dec.22-én)
- KIRK, Russell 1995: *The Conservative Mind. From Burke to Eliot*. Washington: Regnery Publishing Inc.
- KONTLER László 1992: 'Felvilágosodás és konzervativizmus. Edmund Burke Németországban'. *Világosság* 1992/12. szám
- KONTLER László 1997: *Az állam rejtelméi. A brit konzervativizmus kora újkori nyelvei*. Budapest: Atlantisz

- KOSELLECK, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz
- LUKACS, John 2004: *A történelmi tudat avagy a múlt emlékezete*. Budapest: Európa
- LUKACS, John 2005: *Egy nagy korszak végén*. Budapest: Európa
- LYOTARD, Jean-François 1993: 'Posztmodern állapot'. In: BUJALOS István (szerk.): *Posztmodern filozófiai írások*. Debrecen: KLTE Filozófia Tanszék
- NOIRIEL, Gérard 2001: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemtől tudományá válásától napjainkig*. Budapest: Napvilág
- NOZICK, Robert 1998: 'Elosztási (disztributív) igazságosság'. In: HUORANSZKI Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia*. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium
- OAKESHOTT, Michael 2001: *Politikai racionalizmus*. Budapest: Új Mandátum
- QUINTON, Athony 1995: *A tökéletlenség politikája. Az angol konzervatív gondolkodás vallásos és szekuláris tradíciója Hookertől Oakeshottig*. Pécs: Tanulmány Kiadó
- RORTY, Richard 1993a: 'Habermas és Lyotard a posztmodernitásról'. In: BUJALOS István (szerk.): *Posztmodern filozófiai írások*. Debrecen: KLTE Filozófia Tanszék
- Rorty, Richard 1993b: 'Posztmodern burzsoá liberalizmus' In: BUJALOS István (szerk.): *Posztmodern filozófiai írások*. Debrecen: KLTE Filozófia Tanszék